

РОЗДІЛ 3

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 316.46:323.39]167.2(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.32>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

THEORETICAL ASPECTS OF THE EVOLUTION OF POLITICAL LEADERSHIP RESEARCH

Баюрчак Н.В.,*аспірант кафедри політичних інститутів і процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У даній статті розглянуто процес еволюції дослідження поглядів на сутність, зміст, характерні ознаки та роль політичних лідерів суспільства через призму різних історичних епох. У статті розглядається проблеми поглядів на лідерство починаючи з Античності і закінчуючи сучасністю.

Проблема формування та ідентифікації політичних лідерів бере свій початок разом із виникненням феномену влади та заснуванням перших державних утворень. У статті виділено як визначали політичних лідерів у кожному історичному епоху. Простежено низку спільних та відмінних визначень політичного лідера залежно від культури, епохи, та історичного контексту. Виявлено, що в кризові часи зростає попит на харизматичних лідерів, яких вперше визначив німецький дослідник М. Вебер. Харизматичне лідерство як міждисциплінарний феномен стало особливо затребуваним предметом дослідження у ХХ ст., тому дослідження, що ідентифікують та пояснюють сутність явища харизматичного лідерства є особливо актуальними в нинішній політологічній науці. Стаття відділяє харизматичне лідерство від інших загальноприйнятих теорій та концепцій політичного лідерства. У ній наголошується на характерних ознаках та відмінностях різних типів лідерства.

Одним з важливих аспектів даного дослідження є висвітлення поглядів дослідників, що представляють різні науки: політологію, філософію, соціологію, психологію та ін. Так як політичне лідерство є складним соціальним феноменом, що потребує аналізу з точки зору різних наук для всебічного пояснення даної проблеми.

Розглянуто характерні ознаки політичних лідерів, які виділяють більшість дослідників від давнини до сучасності, що дає змогу проаналізувати потенційну успішність політичних еліт у процесі керівництва державним апаратом.

Результати цього дослідження можуть бути корисними у подальших дослідженнях з даної проблематики та можуть бути використаними як методологічна база подальшого опрацювання проблем політичного лідерства, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: лідер, політичне лідерство, влада, керівництво, політична еліта.

This article examines the process of evolution of the research of views on the essence, content, characteristics and role of political leaders of society through the prism of different historical eras. The article examines the problems of views on leadership starting from Antiquity and ending with modernity.

The problem of formation and identification of political leaders originates with the emergence of the phenomenon of power and the establishment of the first state entities. The article highlights how political leaders were determined in each historical era. A number of common and different definitions of a political leader are traced, depending on the culture, era, and historical context. It was revealed that in times of crisis, the demand for charismatic leaders, who were first identified by the German researcher M. Weber, increases. Charismatic leadership as an interdisciplinary phenomenon became a particularly sought-after subject of research in the 20th century, therefore studies identifying and explaining the essence of the phenomenon of charismatic leadership are particularly relevant in current political science. The article separates charismatic leadership from other generally accepted theories and concepts of political leadership. It emphasizes the characteristics and differences of different types of leadership.

One of the important aspects of this research is highlighting the views of researchers representing various sciences: political science, philosophy, sociology, psychology, etc. Since political leadership is a complex social phenomenon that requires analysis from the point of view of various sciences for a comprehensive explanation of this problem.

The characteristic features of political leaders, which are distinguished by the majority of researchers from ancient times to the present, are considered, which makes it possible to analyze the potential success of political elites in the process of leading the state apparatus.

The results of this study can be useful in further research on this issue and can be used as a methodological basis for further processing of political leadership problems, as well as in the educational process.

Key words: leader, political leadership, power, leadership, political elite.

Постановка проблеми. В умовах, коли жорстка конкуренція і високий рівень невизначеності є повсякденною реальністю, особливої важливості набувають ціннісні орієнтації та установки лідера. Сьогодні лідерство є сучасним ідеалом індивідуальної поведінки. У зв'язку з цим виникла потреба в осмисленні впливу ідей та концепцій на теорію та практику політичного лідерства.

Лідерство у свідомості людини завжди було пов'язане з подоланням нестабільності, проблемами в управлінні країною, людьми та ін. в умовах мінливого середовища. Особливої важливості ціннісні орієнтації та установки лідера набули сьогодні, коли жорстка конкуренція та високий рівень невизначеності стали реальністю сучасної життєдіяльності.

У цьому контексті лідерство виступає сучасним ідеалом індивідуальної поведінки, який надає сильний вплив на вчинки та психологію кожної людини. Феномен лідерства складний та суперечливий, і для його всебічного аналізу потрібне залучення знань політології, філософії, антропології, соціології, історії, генетики, фізіології та інших наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю сучасної української політичної науки є комплексний підхід до вирішення суспільно-політичних проблем державотворення, влади, демократії, що природним чином відповідає політичним реаліям України. Сучасна політична наука успішно розвиває методологічні, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства, лідерів та еліт завдяки зусиллям В. Бебика, І. Бекешкіної, Н. Скоблик та інших. За час незалежності в Україні проблематиці політичного лідерства присвячено значну кількість монографій, серед яких є праця Ю. Зушик, О. Кривошеєнко, В. Яблонського («Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні»). Класичним стало дослідження питань політичного лідерства в праці Б. Кухти і Н. Теплоухової «Політична еліта і лідери».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наявних роботах увага дослідників акцентувалася на питаннях сутності та типів політичних лідерів, переваг та недоліків підходів до їх вивчення, не акцентуючи уваги на харизматичному типі політичного лідерства. Проте, не зважаючи на наявну різноманітність підходів до вирішення проблем еволюції дослідження політичного лідерства, не всі питання висвітлені повною мірою, окремі дослідження мають фрагментарний характер і потребують конкретизації та узагальнення. У статті запропоновано аналіз історичних підходів до визначення політичного лідера та їх еволюцію і трансформацію до політичного харизматичного лідера.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення, аналіз та узагальнення різноманіття та еволюцію підходів

до визначення політичного лідерства в історичній ретроспективі, а також виділення ключових рис для становлення політичного харизматичного лідера в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблематика політичного лідерства в історії політичної думки досліджується досить глибоко і всебічно. Увага багатьох поколінь політичних мислителів минулого було прикуто до особистості великих правителів. Проблема «ідеального государя» займала одне із центральних місць в історії політичної думки, починаючи з епохи Античності і до кінця XX століття.

Антична філософія представлена різними підходами до розуміння лідерства, але вони мали політичний характер – лідерство багато в чому отожднювалося з управлінням державою.

Геракліт (VI–V ст. е.) вважав, що влада має належати меншості, кращим. Цей факт Геракліт пояснював тим, що «найкращі надають перевагу одному з усього: вічну славу (всьому) тлінному» [1, с. 24]. У фрагменті 33, що дійшов до нашого часу, зазначається, що закон – це підпорядкування волі одного. Але це висловлювання Геракліта, пізніше, Ксенофан Колофонський (VI–V в. е.) розкритикував: «смертні думають, що боги народжуються, мають... тілесний образ, як і вони», і таким чином люди в богах бачать себе, свої слабкості. А культ героїв бере свій початок у міфах, формуючи суспільну свідомість, відповідно до якої лідер – це монарх, який і Бог, і Герой [5, с. 107].

Демокрит розширює образ Героя: героєм міг бути мислитель, учений-філософ та інших. Демокрит рішуче пориває з міфологічними традиціями: для нього боги лише повітря, у якому перебувають вогненні атоми. Певний вплив формування образу героя склали погляди Антифона (V століття до н.е.), який першим висуває ідею природної рівності людей і договірну теорію держави.

Платон (V–IV ст. до н.е.) стверджував, що люди народжуються від природи різними і найвища справедливість полягає в тому, щоб кожен займався тією справою, до якої він має природну схильність. Це лягло в основу його соціально-політичної парадигми, де лідери – герої та мудреці: владарювати повинні старші з вартових, найкращі, найвихованіші, вірні державі; благородні правлять неблагородними, сильні – слабкими, розумні – нерозумними [8, с. 104].

Платон вважав, що лідерство вимагає від людини жертвування своїми інтересами. При цьому філософ наголошує, що лідерство для людини, яка прагне справедливості, буде нелегкою ношею. «Найстрашніше покарання для того, хто не бажає правити, - підпорядкування тому, хто гірший за тебе. Я думаю, що страх опинитися в такій ситуації змушує гідних людей, наділених владою, правити іншими».

Таким чином, в основі лідерської концепції Платона лежить образ героя, захисника, правителя та мудреця. Філософу-правителю, за Платоном, притаманні: пам'ять від природи, здатність до пізнання, великодушність, витонченість, до того ж він повинен бути іншим і ближчим до істини, справедливості, мужності.

Аристотель, як і Платон, шукав визначення кращих характеристик правителя. Він пояснює лідерство наявністю особливих якостей: розуму, здібностей до вирішення та передбачення, доброзичливості, мужності, гуманності, непідкупності, справедливості, розважливості, досвіду управління. При цьому Аристотель зазначає, що недостатньо лідеру лише правильно чинити. Мислитель вважає, що необхідна гармонія характеру і позитивних якостей особистості, що дозволяє вести істинно добродесне життя: «...вчинки, що здійснюються за чеснотами, не тоді правосудні чи розсудливі, коли вони мають ці якості, але коли здійснення цих вчинків має відому якість – по-перше, вони свідомі, по-друге, обрані навмисно і заради самого вчинку і, по-третє, вони впевнені та стійкі» [3, с. 15].

Аристотель виділяє три якості, які повинен мати лідер, щоб завоювати довіру своїх послідовників: практична мудрість або розважливість, добродесність і доброзичливість. Репутація гідного лідера формується внаслідок злиття цих рис: практична мудрість дозволяє людині виносити правильні міркування щодо приватних питань; добродесність спонукає його висловлювати свою думку чесно та справедливо; доброзичливість гарантує, що він дасть найкращу пораду.

Аристотель в лідерстві розрізняв лідера взагалі і лідера – велику людину. Лідер може вести за собою, відрізнитися від інших своїми рисами характеру, але не завжди має якості великого лідера. Аристотель стверджував, що «велична людина» стримана, правдива, розважлива, керується знаннями, а не думкою, істиною, а не випадком, цінує себе гідно, здійснює благодіяння, не обговорює інших людей та ін [2, с. 59].

Природа лідерства отримала безліч концептуальних трактувань. Спочатку в ролі лідерів описувалися видатні історичні особистості. Геродот і Плутарх, викладаючи біографії государів та знаменитих стратегів, ставили їх у центр історичного оповідання. Правителі по Платону, Конфуцію, Лао Цзи є прикладами філософських моделей лідерства. Але, мабуть, одне з перших філософських трактувань лідерства представив італійський мислитель XVI ст. Ніколо Макіавеллі.

У своїй праці 1513 р. «Государ» Н. Макіавеллі розглядає різні форми правління, та об'єктом його дослідження є особистість правителя. Н. Макіавеллі представив образ государя, для якого особиста влада є засобом досягнення певної полі-

тичної мети. Правитель, згідно з М. Макіавеллі, повинен враховувати головні стимули людської активності, наприклад, прагнення до майнових благ, і «завдяки вмінню відгадувати потаємні бажання людської душі» – панувати над людьми. Мислитель міркує про специфіку рис ідеального, на його думку, государя. «Людина, керуюча підданими, повинна бути швидше строгою, ніж милосердним, якщо вона хоче тримати їх у покорі і не дозволяти їм зневажати занадто милостиву владу. Але ця суворість має бути настільки помірною, щоб не породжувати ненависті, тому що жоден монарх не мав вигоди бути ненависним». Автор «Государя» описав не тільки риси ідеального, у його розумінні, лідера («принцепса» – «першого, хто захопив політичну владу») – єдиновладного по своєму духу правителя, а й запропонував методику досягнення лідируючої позиції у суспільстві [4, с. 22].

У XIX ст. розвивається справжній інтерес до проблеми лідерства, який породив масу інтересу найважливіших філософських, психологічних, соціологічних концепцій. У цих концепціях досліджуються не тільки природа влади, а й її антропологічний аспект, зокрема, теорії вождя і лідера. У XIX ст. стала модною філософія пізнання надособистості, яка могла стати своєрідною мірою людей та речей. Представник філософії ірраціоналізму та волюнтаризму Фрідріх Ніцше розглядав лідерство з погляду прояву "творчого інстинкту" людини. За Ніцше мораль є на заваді прагненню до лідерства, а сам процес розвитку історії залежить від великих особистостей, які прагнуть влади [6, с. 200].

У цьому ключі аналізується природа лідерства англійським істориком Томасом Карлейлем, чії роботи згодом отримали широкий резонанс у філософії лідерства. Лідер, у розумінні Т. Карлейля, пов'язаний з культом виняткового індивіда – героя. Англійський дослідник пише, що «Кульг героїв, низькопоклонне захоплення від глибини серця, ревне, безмежне підпорядкування найбільш благородної, божественної іпостасі людини – хіба це не джерело самого християнства?». Для Т.Карлейля тільки виняткова особистість, що володіє двома суттєвими властивостями – щирістю та інтуїцією, може скласти інститут лідерства. Варто відзначити кілька методологічних підходів у вивченні проблеми лідерства – соціологічний, політологічний та психологічний. соціологічний підхід полягав у вивченні природи влади в її вищому ієрархічному втіленні та трансформації в суспільстві. Великий внесок у вивчення лідерства із соціально-філософської позиції внесли Макс Вебер, Гюстав Лебон, Габріель Тард та ін. Французький філософ та соціолог Гюстав Лебон визначає лідера як «ватажка натовпів». У всіх сферах життя присутні деякі ватажки, які поділяються на дві

категорії – лідери сильної та короткочасної волі й особистості стійкої волі. Основними способами впливу на натовп лідера Г. Лебон називає затвердження, повторення та заразу в соціальному сенсі слова, коли маси заражаються якоюсь ідеєю свого ватажка. У своїх роботах «Громадська логіка» та «Перетворення влади» Габріель Тард намагається визначити основні характеристики лідера чи вождя. «Коли натовп захоплюється своїм лідером, коли армія захоплюється своїм генералом, вона захоплюється собою, вона надає собі ту високу думку, яку ця людина має про себе» [4, с. 218]. Лідер притаманний суспільству за самою його природою, яка передбачає підпорядкування. Основні риси лідерів визначаються характеристиками суспільства, що їх породило.

Німецький соціолог Макс Вебер дав більш розгорнуту характеристику лідерства. Вирішальними якостями лідера, за його теорією, є пристрасть (самовіддача), почуття відповідальності та окомір (здатність точно оцінити ситуацію). М. Вебер ввів у обіг соціально-філософське поняття «харизматичний лідер». Соціологізуючи поняття «харизма», вчений визначає її як «...риса особистості, визнана надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, або, щонайменше, специфічно особливими силами та властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана богом чи як приклад» [10, с. 203]. Розвиваючи концепцію харизматичного панування, М. Вебер стверджує, що воно засноване на його героїзмі, фанатичній відданості ідеї, святості тощо.

Веберівська концепція природи харизматичного лідера викликала широкий резонанс у науковому світі і призвела до спроби представників із соціально-політичної психології, зокрема Ж. Блонделя, адаптувати концепцію харизматичного вождя в політичному середовищі, створивши теорію лідерства політичного [1, с. 17].

Основоположником психологічного підходу у вивченні природи лідерства є австрійський учений Зигмунд Фрейд. Він спирався на індивідуальну психологію у вивченні соціальних і політичних інститутів. Комплекс батька, або Едіпів комплекс, складає, за Фрейдом, основу будь-якого інституту влади. Згідно зі схемою З. Фрейда, людські маси потребують лідера, аналогічно авторитарного батька у сімействі, в батьківській подібності – таємниці лідерства. Прагнення панувати австрійський вчений пояснює суперництвом між жорстоким ревнивим батьком і синами. Згідно із З. Фрейдом, історичний процес розвивається під визначеним впливом великих лідерів [5, с. 107].

Слідом за З. Фрейдом, проблемою лідерства цікавилися послідовники напряму психології та психоаналізу влади – К.Г. Юнг («Діагностика диктаторів»), Е. Фромм («Авторитарна особистість»), Т. Адорно

(«Авторитарна людина»), Е. Еріксон («Психоаналіз Гітлера»). – С. Московичі («Психологія харизматичного вождя»), Д. Ранкур-Лаферрієр («Психоаналіз Сталіна») та ін. К.Г. Юнг трактував лідера як особистість, яку ведуть «голоси» з підсвідомого. Е. Фромм основною формуючою рисою вождя називав потужне прагнення до задоволення ним своїх садистсько-мазохістських потягів. Т. Адорно називає домінуючу особистість бунтівником і психопатом, що активно сублімує свій Едіпів комплекс. С. Московичі називає харизматичним лідером того, ким усі захоплюються і хто, зрештою, виявляється з відхиленнями в поведінці [9, с. 732].

У ХХ ст. інтерес до вивчення лідерства ще більше зріс. Р. Грінліф створив релігійний напрямок ціннісного лідерства. У проблемному полі аналізувалася діяльність релігійних лідерів, посилення ролі соціального інституту церкви за рахунок релігійних лідерів, проблеми теології, християнського лідерства. Ідеї етичної спрямованості дій лідера на суб'єктів у процесі управління, покладені в основу концепції лідерства Р. Грінліфа, вплинули на ціннісну теорію лідерства К. Ходжкінсона, викладену в його монографіях «До філософії адміністрування» (1978), «Філософія лідерства» (1983) та «Освітнє лідерство» (1991). Відзначимо, що К. Ходжкінсон не просто дав методологічне обґрунтування проблеми ролі цінностей у адмініструванні, лідерстві, управлінні, а також довів, що процес лідерства-адміністрування по суті є «філософія в дії» і виявляється трансформаційним, ціннісно-орієнтованим, спрямованим на перспективу [8, с. 133].

У 90-х роках. минулого століття з'явилася робота Г. Фейрхольма «Лідерство, засноване на цінностях» (1995). Новизна ціннісних моделей складалася у спробі здійснити філософські зміни теорії ціннісного лідерства, в яких визначаються домінуючі принципи філософії ціннісного лідерства, формується набір цінностей, що визначають взаємовідносини між лідером і послідовниками.

Г. Фейрхольм, сформулювавши базові для філософії ціннісні лідерські принципи, показав, що призначення лідера – в інтерналізації ціннісно-наповнених принципів, що сприяють розвитку самоврядування і досягнення загальних цілей організації, а також глянув на лідерство як на процес, відображений у взаємовідносинах «лідер-послідовник» [8, с. 138].

XXI ст. диктує нам нові моделі лідерства. В основі сучасних теорій лідерства лежить розуміння світу як «динамічного, постійно змінного, ризикованого і складного». Перехід до нової філософської парадигми, до нового осмислення сприйняття та розуміння світу створює нові концепції лідерства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в науковій літературі сформувався широкий

спектр підходів до розуміння лідерства, які беруть за основу велику кількість факторів, що характеризують особистість лідера у політичному, соціально-економічному, правовому, релігійному та культурному зрізах. Тим не менше, розмаїта палітра розуміння лідерських якостей значно ускладнює процес дослідження лідерства. У процесі виокремлення базових ознак політичного лідерства слід враховувати й те, що у конкретній політичній площині лідери можуть послуговуватися не тільки різними атрибутами лідера, а й трансформувати їх залежно від мінливості політичного середовища. Водночас у конкретній політичній ситуації лідери повинні проявляти здатність до розуміння інтересів і потреб широких мас населення, вміння

ретранслювати їх у політичні вимоги партій, адаптувати стратегію і тактику їх втілення у процесі політичної участі.

Узагальнюючи досвід дослідників, слід зазначити, що все більшу затребуваність у політичній науці набувають комплексні підходи, автори яких прагнуть врахувати основні фактори вивчення феномену лідерства. До таких аспектів можна віднести аналіз особистості лідера, його походження, процес соціалізації, цілепокладання, характеристики його послідовників, систему взаємовідносин між лідером та конституентами, політичний контекст лідерства та ін. Розробка оптимального поєднання цих факторів є пріоритетним завданням для сучасних політологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blondel J. Political Leadership: Towards a general analysis. London. 1987. 225 p.
2. Dowse R.E., Hughes J.A. Political Sociology. London. 1986. 334 p.
3. Krech D. Individuals in Society. New York. 1962. 167 p.
4. McGraw K.M. Political impressions: Formation and Management. Oxford Hand-book of Political Psychology, 2003. 420 p.
5. Myron R. The New Leader: A revolutionary approach to effective leadership. New York, 1987. 307 p.
6. Parsons T. The Sociological Theory & Modern Society. New York, 1967. 225p.
7. Political psychology / ed. by M.G. Hermann. San Francisco. 1986. 402 p.
8. Stogdill R. Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research. R.Stogdill. New York. 1974. 339 p.
9. Tucker R. The Theory of Charismatic Leadership. Daedalus. 1968. № 3. P. 731–756.
10. Weber M. Economy & Society. Los Angeles. 1978. 434 p.